

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.2/3

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/08>

Гуйван П.Д.

Полтавський інститут бізнесу

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ ВІДНОВЛЕННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню актуального питання стосовно юридичної сутності такого правового механізму, як відновлення позовної давності. Зазначена проблематика здавна цікавила науковців та законодавця, запроваджувався різноманітний інструментарій захисту порушеного суб'єктивного права особи після поважного спливу часу на пред'явлення позову. У роботі вивчено ефективність і дієвість зазначених механізмів регулювання вказаних відносин. Проаналізовано законодавчі гарантії для суб'єктів, що пропустили час пред'явлення домагання з поважної причини. Наголошено на умовності терміна «відновлення позовної давності», який насправді не містить того змісту, який стосується зміни порядку обчислення строку. У роботі критично оцінена можливість із відновленням позовної давності почати та повторно здійснити певні процесуальні заходи щодо захисту порушеного права. З цього погляду також висловлена критика позиції інших дослідників, які розглядають захист порушеного матеріального права після прострочення давнісного строку як відновлення процесу для захисту порушеного права. Обстоюється теза, що в наведених концепціях ідеться про наслідки запровадження юридичного інструментарію, тоді як необхідно зробити аналіз правової природи явища. Даний підхід, коли позовній давності надаються не матеріальні, а суто процесуальні ознаки, не дає можливості усвідомити дійсні характеристики об'єкта вивчення.

У роботі також наведені обґрунтовані аргументи невиправданості ототожнення судового захисту суб'єктивного права в разі пропуску позивачем давнісного строку, за відсутності заяви відповідача про це, із відновленням позовної давності. Проаналізовано специфічні ситуації, коли правовий механізм відновлення давності застосовувати недоцільно. Запропоновано оновлені на новому теоретичному і концептуальному рівні способи захисту права, які в цивільному законодавстві існували раніше і передбачали право судового органу на продовження позовної давності, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними. Такий підхід дозволив би вирішити завдання обмеження суддівського суб'єктивізму під час застосування дискреційних повноважень щодо визначення поважності підстав для пропуску строку.

Ключові слова: позовна давність, відновлення давності, продовження строку.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що судовий захист порушеного суб'єктивного права особи може відбутися, якщо вона звернулася до суду з позовним домаганням упродовж установлених законом строків – позовної давності. У разі пропуску зазначеного строку судова захисна властивість матеріального права погашається. Водночас закон містить деякі гарантії для суб'єктів, що пропустили час пред'явлення домагання з поважної причини: якщо даний факт буде встановлено у процесі, порушене право підлягає захисту. Сучасний закон, виходячи із цивільно-правового принципу гарантованості реалізації суб'єктивного

права [1, с. 105], передбачає можливість його захисту і після збігу встановленого для позову строку. У ч. 5 ст. 267 Цивільного кодексу України зазначається, що коли суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту. Зазначена норма практично відтворює правило ч. 2 ст. 80 українського Кодексу 1963 р., такий механізм існував і в більш ранніх кодифікаціях. Хоча, на відміну від попереднього Кодексу, у новому законодавстві не вживається термін «відновлення строків позовної давності», більшість учених-цивілістів ведуть мову саме про відновлення давності [2, с. 257; 3, с. 187–188].

Водночас варто зазначити, що вказане визначення не зовсім точно відображає сутність даного явища. Якщо бути пунктуальним, то необхідно звернутися до буквального тексту відповідної норми Цивільного кодексу України, у якій йдеться про реалізацію права на судовий захист поза межами строку існування такого права на захист. Отже, йдеться про відновлення примусової здатності охоронного матеріального права. Водночас такий захист відбудеться вже після закінчення існування матеріального права на позов через разове поновлення саме охоронно-правової здатності права [4, с. 398].

У цивілістичній літературі немає різноманітності щодо того, що термін «відновлення позовної давності» є умовним, і саме в такій іпостасі він має використовуватися у правозастосуванні. Справді, він не має того змісту, який стосується зміни порядку обчислення строку. Результативність даного механізму полягає в отриманні правоволодільцем можливості державного захисту свого права, коли його домагання пред'явлене після закінчення встановлених строків, але такий пропуск відбувся за поважних обставин. Йдеться не про відновлення пропущеного строку, а про відновлення механізму судового захисту, який мав би застосовуватися за своєчасного звернення до суду. Отже, коментована термінологія застосовується радше для зручності практичного застосування певного юридичного механізму, сутність якого викладена в главі 19 Цивільного кодексу України. Отже, щоби не припуститися методологічної помилки, не варто вести мову про подовження позовної давності або встановлення нового строку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На практиці не виключені суб'єктивні тлумачення судових органів поважності причин пропуску давності та навіть сам факт такого пропуску виглядає недостатньо певним, у результаті правозастосовний орган безпідставно залишає поза увагою немотивовані пропуски строку, а з іншого боку, може виявитися незадоволеним клопотанням про відновлення позовної давності, заявлене з дійсно поважних підстав, але таких, що виходять за межі регламентованих. Питанням обґрунтованості судових рішень стосовно відновлення давності, а також щодо меж розсуду правозастосовного органу в частині оцінювання конкретних зовнішніх та внутрішніх чинників як поважних, присвячені праці таких учених, як: І.Є. Енгельман, Г.Ф. Шершеневич, З.В. Ромовська, Є.О. Харитонов, В.П. Грибанов,

В.В. Луць, Б.М. Грек, Т.М. Вахоньєва, К.Ю. Лебедева, О.В. Пушняк, О.В. Шовкова, О.В. Буряк та інші. Вказані дослідники ретельно проаналізували механізми відновлення позовної давності та запропонували конкретні чинники як критерії поважності пропуску матеріального строку. Але також залишаються недостатньо охопленими увагою сучасної цивілістики такі аспекти даної проблематики, як вплив темпорального чинника існування поважної причини на неможливість своєчасного захисту права. Також потребує додаткового вивчення питання реальної сутності давнісного відновлювального інструментарію та його відмежування від інших способів охорони суб'єктивного права.

Постановка завдання. Отже, напрацювання загальних механізмів оцінки дієвості механізму відновлення позовної давності в конкретних правових ситуаціях та врахування їх під час оформлення доктринальних і правотворчих підходів є завданням даної праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Давність для судового захисту порушеного цивільного права має момент початку і момент закінчення. Саме протягом вказаного перебігу звернення кредитора до суду може забезпечити можливість застосування правозастосовним органом заходів примусового характеру. Цивільне законодавство України встановлює певні переліки обставин, у результаті дії яких відбувається зміна порядку обчислення позовної давності (зупинення, переривання). У таких випадках тривалість періоду від початкового до кінцевого терміну цього строку може збільшуватися. Але в будь-якому разі, за загальним правилом, поза межами позовної давності суб'єктивне матеріальне право не забезпечене позовною здатністю.

В юридичній науці немає однаковості щодо того, який зміст вкладає законодавець у поняття відновлення пропущеного давнісного строку. На думку окремих учених, з відновленням позовної давності поновлюється можливість почати та здійснити певні процесуальні заходи щодо захисту порушеного права [5, с. 97]. Така можливість втрапилася після спливу давності, що перешкоджало початку необхідних процесуальних дій. Але після відновлення давності судом вона знову з'являється і проявляється в тому, що відповідний процес починає свій перебіг. За позицією авторів цієї концепції, відновлення позовної давності за поважних обставин є первинним явищем, яке передуює подальшому розгляду справи по суті. Лише після відновлення

давнісного строку можливий і доцільний розгляд справи за спором між сторонами. І тільки під час цього подальшого розгляду спору орган судочинства може встановити, чи належить кредиторіві цивільне право, чи порушене воно боржником і, нарешті, чи підлягає воно захисту. Якщо ж позовна давність не буде відновлена у зв'язку з неповажністю причин її пропуску, немає потреби аналізувати обставини справи по суті, адже навіть за наявності очевидного порушення належного особі матеріального права воно все одно не може бути захищене. Натомість, коли суд після відновлення пропущеного давнісного строку дійде висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову, він повинен обґрунтувати відмову в позові саме відповідними нормами матеріального або процесуального права, а не пропуском позовної давності, оскільки питання про необхідність захисту права вже розглянуте. Дана теза заслуговує на критичну оцінку, тому що в ній спостерігається очевидна підміна матеріальних категорій процесуальними.

З погляду інших дослідників, захист порушеного матеріального права після прострочення давнісного строку аж ніяк не можна розглядати як відновлення процесу для захисту порушеного права. Судовий процес – це одна з форм здійснення захисту права. Захист же, на думку вчених, які обстоюють таку позицію, це не процес, а конкретний результат – задоволення вимог кредитора [6, с. 10]. Ст. 16 Цивільного кодексу України якраз передбачає, що способами захисту цивільних прав та інтересів є: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; відшкодування збитків та майнової шкоди; компенсація немайнової (моральної) шкоди; визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу влади або місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб та інші способи, встановлені законом або договором. Як бачимо, чинне законодавство веде мову про забезпечення правового результату в разі застосування певних механізмів захисту цивільного права. Логічно за таких обставин припустити, що відновлення позовної давності покликане також забезпечити такий результат.

В обох наведених концепціях ідеться про наслідки запровадження юридичного інструментарію, водночас не дається аналізу правової природи явища. Це не дивно, адже тривалий час саме

зовнішній його прояв був предметом дослідження, і вже виходячи з результату, робилися намагання дати пояснення реальній сутності. Наскільки неоднозначно свого часу оцінювалося питання про можливість захисту порушеного матеріального права після спливу позовної давності та про те, що в такому разі відбувається з давнісним строком (він подовжується, відновлюється чи ще щось інше) свідчить той факт, що ще відносно недавно суди часто вказували на можливість відновлення строку на подання позовної заяви, якщо причина пропуску строку на пред'явлення позову визнавалася поважною. А в Кодексі адміністративного судочинства такий механізм задіяний і нині. Даний нечіткий підхід, коли позовній давності надаються не матеріальні, а суто процесуальні ознаки, не дає можливості усвідомити дійсні характеристики об'єкта вивчення. Справа ускладнюється тим, що за різних концепцій настають наслідки, практично такі ж, які виникали б, якби позов був пред'явлений вчасно.

Отже, чи є реалізація коментованого судового повноваження фактичною констатацією, що за даними вимогами позовна давність не погашалася чи подовжувалася? Звісно, ні. Відновлення позовної давності не можна кваліфікувати як продовження строку, як це трапляється в літературі [7, с. 45–46], воно не впливає на зміну тривалості давнісного перебігу. Аналіз ч. 5 ст. 267 Цивільного кодексу дає можливість зробити висновок про те, що відновлення позовної давності судом у разі поважності причини її пропуску можливе лише для захисту права. Судовий орган не може поновити якийсь певний строк позовної давності, що виражений у роках, місяцях тощо. Адже в разі подовження будь-якого строку подовжується і тривалість певного матеріального права, належного носієві. У нашому випадку – позовного домагання. Інакше кажучи, кредитор протягом додаткового часу міг би реалізувати своє охоронне повноваження шляхом звернення до суду з позовом. У разі відновлення строку давності нової можливості для пред'явлення позову не виникає. Суд лише надає охоронній вимозі примусової реалізації.

Із цього погляду невиправданим буде отождолення судового захисту суб'єктивного права в разі пропуску позивачем давнісного строку за відсутності заяви відповідача про це з відновленням позовної давності. Насправді ситуації, описані в ч. 3 і 5 ст. 267 Цивільного кодексу України, мають принципову відмінність саме з огляду на їхню різну сутність. У першій ідеться про

можливість реалізації матеріального права на позов поза межами його існування. Це видається неправильним, тому що здатність до здійснення того самого права в той самий час у різних ситуаціях поставлена в залежність від наявності заяви сторони про сплив давнісного строку, крім того, позбавлена реального юридичного підґрунтя. Натомість за відновлення давності йдеться не про реалізацію позовного домагання після строку його існування, а про здійснення іншого охоронного суб'єктивного права – на отримання судового захисту (реалізацію охоронного права у примусовому порядку).

У деяких випадках питання щодо обґрунтованості механізму відновлення давності взагалі не досліджувалися в нашій літературі. Зокрема, безспірним є факт закінчення позовної давності в разі припинення зобов'язання, за яким вона починала свій перебіг. Таке припинення може відбутися, наприклад, за волею учасників відносин: виконанням, заміною, за згодою сторін. Та буває, що припинення в подальшому визнається незаконним та скасовується. Що ж відбувається з позовною давністю за такого скасування? Припинення зобов'язання скасовується з моменту, коли воно відбувалося, і зобов'язання відновлюється саме із цього моменту. Можна було б припустити, що і позовна давність за попередніми вимогами вважається продовженою з даного моменту. Але між моментом ухвалення рішення про скасування незаконного припинення зобов'язання і моментом припинення зобов'язання може пройти значний проміжок часу, що призведе до спливу позовної давності на час ухвалення рішення. Вирішення даної проблеми законодавством неврегульоване. З одного боку, можна говорити про переривання позовної давності скасуванням незаконного припинення зобов'язання. Однак класичне переривання позовної давності відбувається тільки під час її перебігу: новий перебіг відразу починається спочатку. Між попереднім перебігом і наступним немає проміжку часу. Початок нового перебігу з моменту неправомірного припинення зобов'язання є неприйнятним з огляду на можливий суттєвий проміжок часу між ухваленим рішенням і скасованою подією. З іншого боку, відновлення зобов'язання шляхом скасування його припинення можна було б розглядати як підставу для зупинення давності. Але така думка теж є хибною, оскільки про початок та про обставини зупинення особа має знати на момент зупинення перебігу позовної давності. Отже, виглядає цілком логічним, що подальше скасування припи-

нення зобов'язання могло б слугувати підставою для відновлення позовної давності. Залишається лише додати, що запропонований порядок виключається, якщо кредитор знав або мусив знати про незаконність припинення зобов'язання.

Щоправда, у цивільному законодавстві раніше існували норми, які передбачали право судового органу на продовження позовної давності, якщо причини її пропуску будуть визнані поважними (ст. 49 Цивільного кодексу 1922 р.). Ішлося про продовження давнісних строків. А це, у свою чергу, передбачає встановлення судом певного проміжку часу, на який подовжується визначена законом тривалість позовної давності. У подальшому як наукова доктрина, так і законодавство відмовилися від саме такого механізму відтворення права особи на судовий захист, відновлення позовної давності звелось до відтворення можливості захисту, а не до механічного подовження давнісного строку на певний період. Отже, сама ідея продовження строку давності не стала предметом серйозного наукового дослідження, а більшість учених просто ототожнювали поняття «відновлення» і «подовження» позовної давності [6, с. 20]. На перший погляд, подовжувати позовну давність недоцільно та практично досить складно. Скажімо, кредитор через хворобу не мав можливості звернутися до суду з позовом у межах перебігу позовної давності, що призвело до її пропуску на один місяць. Якщо строк хвороби був менше місяця, то продовження давності нічого не дасть позивачу, позов задоволенню не підлягає із причини пропуску позовної давності. Якщо строк хвороби виявиться більшим за місяць, це вплинуло на неможливість пред'явлення домагання лише в разі, коли людина хворіла в останні місяці перед закінченням перебігу давності. Тому можна погодитися, що за пред'явлення позову правові наслідки продовження давнісного строку та його відновлення однакові, до того ж механізм захисту цивільного права після спливу давності набув достатньої визначеності у вітчизняній практиці.

Водночас нормативне встановлення правила про продовження позовної давності на період хвороби чи дії інших обставин, що не зазначені як такі, які зупиняють давнісний перебіг, дозволило б вирішити інше завдання: зменшити суддівський суб'єктивізм під час застосування дискреційних повноважень стосовно визначення поважності підстав для пропуску давнісного строку. Річ у тім, що заради досягнення правової визначеності під час здійснення судочинства цивільне законодавство багатьох країн нині рухається шляхом

обмеження підстав для відновлення давності. Хоча українське законодавство поки що таких обмежень не містить, їх уведення, на нашу думку, уже є нагальною потребою. Про це свідчить досить довільне трактування судами поважності підстав для відновлення можливості захисту порушеного права та впливу цих підстав на пропуск встановленого строку. З іншого боку, вводячи зазначені обмеження, можна позбавити правового захисту суб'єктивні права за умови наявності дійсно поважних причин, які, однак, залишилися поза межами встановлених законодавством критеріїв.

Тож, на наше переконання, варто розглянути й інші можливі юридичні конструкції. Давайте проаналізуємо окремі випадки, коли є очевидна необхідність для захисту порушеного цивільного права, але не досить вдалою видається можливість такого захисту шляхом відновлення позовної давності. Аргументи на користь того, що відновлення строку – єдиний можливий варіант захисту порушеного права, лунають досить переконливо, якщо підстав для переривання чи зупинення давності немає. Але з огляду на багатоманітність передумов для відновлення строку, давайте визначимося, що все-таки перспективніше, розширення до повної невизначеності кола підстав для судового відновлення строку чи коригування чинного законодавства?

Скажімо, договір, за умовами якого відбулося виникнення, зміна чи припинення прав і обов'язків, зокрема і стосовно третьої особи (перевід боргу, уступка вимоги, поручництво тощо), визнаний недійсним. Можна погодитися з тим, що сторона договору, визнаного в подальшому недійсним, мала би на час його укладення знати чи усвідомлювати ті підстави, які згодом призвели до недійсності правочину. Тому його учасники не мають права на відновлення можливості судового захисту за зобов'язаннями, які поновилися після рішення суду. Дана теза водночас не є абсолютно безспірною. Законодавчо встановлені підстави недійсності правочинів досить різноманітні і не завжди передбачають винну поведінку контрагентів. А безвинна поведінка не тільки зазвичай призводить до скасування цивільної відповідальності, але, на нашу думку, може слугувати підставою і для усунення інших негативних для особи наслідків. У такому разі це стосується можливості захисту поновленого права після пропуску строку на пред'явлення позову. І все ж наведені міркування стосуються більшості практичних ситуацій. Але щодо третьої особи, права якої виникли чи

поновилися за визнання недійсним правочину, вказане положення неприйнятне. Як уже зазначалося, відновлення судом позовної давності для захисту такого права, хоча і можливе, але недоцільне. Правильніше було б до даних відносин застосувати правило про поновлення перебігу позовної давності від самого початку, або щонайменше на два останні місяці.

Висновки. Рішення суду про відновлення позовної давності за певною вимогою в жодному разі не тотожне захисту порушеного права та задоволенню вимог кредитора. З відновленням давнісного строку в позивача виникає можливість реалізувати позовну вимогу. Але це лише одна складова частина поняття захисту порушеного цивільного права. Для фактичного його здійснення, крім відновлення давності, необхідно також з'ясувати всі факти, що свідчать про механізм взаємин сторін, характер порушення права, проаналізувати заявлені позивачем вимоги тощо. Тільки за даних умов може ухвалюватися рішення про захист суб'єктивного права. З урахуванням оцінки всіх обставин справи суд може задовольнити вимоги кредитора повністю чи частково, а може відмовити в позові. У будь-якому разі відновлення давнісного строку відбувається лише тоді, коли юрисдикційний орган дійде висновку про необхідність захисту матеріального права.

Також пропонується розглянути питання про запровадження правила про подовження позовної давності в окремих випадках. Зокрема тоді, коли тривалість обставин, що зумовили вимушену втрату частини строку дії права його носієм, можна чітко визначити, а також якщо дана обставина є безспірною, тобто має об'єктивний характер і нормативно передбачена. Особа мусить знати наперед, що у зв'язку з певними причинами тривалість належного їй права на позов подовжується до конкретного терміну, і вона може в подальшому його реалізувати. Натомість зворотне в часі визнання строку таким, що був подовжений (тобто заднім числом), неприпустиме, бо не дає можливості нової реалізації закладених у праві повноважень протягом додаткового строку. Якщо уявити судову фіксацію того, що в особи було подовжене право на позов, дане право має якимось чином бути реалізованим. Але нової можливості звернутися до правозастосовного органу в позивача не виникає. Та навіть якби все-таки таке право з'явилося, то йшлося б про подальший перебіг давності за тими ж вимогами до того ж боржника після пред'явлення позову, що є нонсенсом.

Список літератури:

1. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком-Інтер, 1998, 208 с.
2. Иоффе О.С. Советское гражданское право : Курс лекций. Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах. Ленинград : ЛГУ, 1958. 512 с.
3. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков : дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2003. 243 с.
4. Гуйван П.Д. Позовна давність : монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
5. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1965. 189 с.
6. Кириллова М.Я. Исковая давность. Москва : Юрид. лит., 1966. 156 с.
7. Фролов Ю.П., Фролова Г.И. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличия от иных сроков в гражданском праве. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 10. С. 45–47.

Guyvan P.D. LEGAL NATURE OF INSTITUTE OF RESTORATION OF LIMITATION PERIOD

This article is devoted to the research of a topical issue regarding the legal nature of such legal mechanism as the restoration of the limitation period. These issues have long interested scientists and legislators, and have introduced a variety of tools for the protection of violated subjective rights of a person after a valid expiration of time to file a claim. The effectiveness and efficiency of such mechanisms of regulation of these relations are studied in the work. Legislative safeguards for subjects who have missed the time for filing harassment for a valid reason are analyzed. Emphasis is placed on the conditionality of the term “restitution of the limitation period”, which does not actually include the content that relates to changing the order of calculation of the term. Therefore, the work critically assesses the possibility of renewing the statute of limitations to start and re-implement certain procedural measures for the protection of the infringed right. From this point of view also criticized the position of other researchers, who consider the protection of material rights violated after the expiration of the prescription period as a resumption of the process to protect the rights violated. It is argued that the above concepts are about the consequences of the introduction of legal tools, while it is necessary to make the legal nature of the phenomenon. This approach, when the statute of limitations does not provide material but purely procedural features, makes it impossible to understand the true characteristics of the object of study.

The paper also provides substantiated arguments for the unjustifiability of the identification of the judicial protection of the subjective law in the event of the plaintiff missing the prescription, in the absence of the defendant's statement, with the restoration of the limitation period. Specific situations are analyzed when it is impractical to apply the legal mechanism of limitation. It offers an update at the new theoretical and conceptual level of the ways of protecting the law, which existed before in civil law, and provided for the right of a judicial authority to extend the limitation period, if the reasons for its omission are considered valid. Such an approach would solve the problem of limiting judicial subjectivism when applying discretionary powers to determine the validity of the grounds for missing the limitation period.

Key words: *statute of limitation, restoration of limitation, extension of time.*